
“BISTVO JE OČEM NEVIDNO”

Usposabljanje na projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* in izzivi ob nadgradnji dostopnosti na primeru Narodne galerije

Barbara Kotnik, Iva Pavlica

219

Avtorici članka se v okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* v Narodni galeriji usposabljata za delo kustosinje pedagoginje (Barbara Kotnik) in delo bibliotekarke (Iva Pavlica). Kot zaposleni na projektu sta se skupaj s svojima konzultantkama soočili z izzivi, ki jih prinaša “neustrezna umetnostnozgodovinska izobrazba”, ter z vsemi plusi in minusi, ki so rezultat tega dejstva. V članku je predstavljeno njuno specifično usposabljanje v galeriji in konkretno delo z ranljivimi skupinami in za njih znotraj tega usposabljanja. Na konkretnih primerih je prikazana nadgradnja dostopnosti galerijskega okolja tako glede vsebinske kot fizične in informacijske dostopnosti, posebej je izpostavljena prva tipna slika v Narodni galeriji. Članek vsebuje tudi predstavitev raznolikosti usposabljanj različnih profilov v projektu in predloge za dodatno nadgradnjo dostopnosti specialne knjižnice Narodne galerije. V zaključku sledi še ovrednotenje stanja in konstruktivni predlogi za izboljšanje dostopnosti, ki temeljijo na izkušnjah, pridobljenih v času usposabljanja.

Uvod

Narodna galerija je eden izmed sedmih državnih muzejev, ki sodelujejo v projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*¹, katerega nosilec je Slovenski etnografski muzej. Najino usposabljanje je potekalo v Narodni galeriji, glavni cilj najine zaposlitve pa je usposobljenost za samostojno muzejsko delo in izvedba prilagoditev za večjo dostopnost.

Najina izobrazba se razlikuje od ustaljene umetnostnozgodovinske, ki je za galerijski prostor značilna, za to pa je bilo potrebno pridobiti specifična znanja ter se spopasti z nejasnimi pričakovanji in dvomom. Postopek integracije v galerijsko okolje je bil za vpletene kompleksen, dolg in nepričakovan, saj se občutek samega sebe in svoje vrednosti oblikuje kot refleksija na družbene poglede, pomene in predsodke, s katerimi se lahko posameznik sooči iznenada ali

¹ Projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je financiran iz Evropskega socialnega sklada in Ministerstva za kulturo RS.

pa skozi daljše časovno obdobje (Kuhar 2009: 59). Najino delo se zaradi razlike v profilu kustosinje pedagoginje in bibliotekarke povsem razlikuje, tako da bova v nadaljevanju specifične dela in problematike, s katerimi sva se srečevali, pojasnili vsaka zase.

Delo kustosinje pedagoginje – pripravnice

220

V okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je za pripravnike, ki se usposabljaajo za delo kustosa pedagoga, predvidena priprava pedagoških in andragoških programov, ki jih imenujemo inkluzivni programi. To so torej programi, ki niso ciljno usmerjeni zgolj v eno skupino, temveč so dostopni širši publiki, ki jo z vključevanjem t. i. ranljivih skupin tudi osvešča.

Večcutni pristop, ki je zelo pomemben del inkluzivnih programov, se je kljub dolgoletni praksi, ki jo ima s tem Narodna galerija, zame sprva izkazal kot velik zalogaj. Predvsem zato, ker gre pri njih zgolj za pedagoške dejavnosti, mene pa so zanimale tudi andragoške, in ker so v galeriji artefakti, ki so praviloma netaktilni (slike in kipi), tako da je bilo taktlnost potrebno poiskati na drugačen način. Pri tem sem izhajala iz že obstoječih pedagoških praks Narodne galerije, kjer sem redno hospitirala, iz novih znanj in izkušenj, pridobljenih na različnih usmerjenih izobraževanjih, in iz osebnega interesa. Spoznavanje večcutnega modela dejavnosti v Narodni galeriji je bilo osnova za pripravo mojega večcutnega programa. Ob prvi samostojni pripravi programov sem izkusila, da se moja etnološko-antropološka izobrazba razlikuje od umetnostnozgodovinske, zato je bilo potrebno najprej premostiti vrzel, pred katero sem se znašla zaradi pomanjkanja specifičnih znanj. Čeprav se je v praksi izkazalo, da lahko drugačna izobrazba in drugačen pristop pogojujeta pozitiven, zanimiv in drugačen pristop k umetnosti. Konzultantka Kristina Preininger mi je na začetku pomagala pri umetnostnozgodovinski vsebini, etnološko-antropološki del pa sem pripravila sama; tudi nadaljnje programe sem pripravljala in izvajala samostojno.

Večcutni pristopi se zadnja leta vse bolj pojavljajo v pedagoških muzejskih praksah. Muzejska stroka že dolgo časa s pridom uporablja dognanja teorije zaznavanja. Z vključevanjem in množenjem različnih senzornih poti, po katerih naj sporočilo doseže prejemnika, se v procesu muzejske komunikacije lažje doseže želeni nivo čustvenega aktiviranja, kar pripomore k celovitejšemu in trajnejšemu pridobivanju novih vedenj (Preininger 2007: 139). Ker sem programe ustvarjala po principu inkluzije (s poudarkom na senzorno oviranih obiskovalcih, predvsem slepih in slabovidnih), se je število uporabljenih umetnin zaokrožilo na največ šest, kar pomeni približno enourno dejavnost. Ob tem sem upoštevala priporočljivo nasičenost s podatki in optimalen čas trajanja pozornosti.

Nekaj predmetov, ki sem jih uporabila, je iz obstoječih pedagoških dejavnosti Narodne galerije, glavnino pa sem poiskala sama. Predmeti so bili taktilni, tako so motivacijsko stimulirali različne čute in so služili širši interpretaciji ob vodstvu ter predstavljanju in spoznavanju izbranih umetnin. Vsebine so se pri pedagoškem in andragoškem programu seveda razlikovale, vendar je ostajala ista tematika s

poudarkom na zgodbi in komunikaciji. Pedagoški program se je zaključil še z ustvarjalno delavnico, ki je bila vezana na temo programa.

Pripravila sem šest različnih programov, od tega je bil en, *Pokrivala – kape, klobuki in slamniki* (pedagoški), izveden na občasni razstavi, zato je imel omejeno število ponovitev (za časa trajanja razstave), izvajanja ostalih: *Družine na slikah* (pedagoški in andragoški), *Podarim ti srečo* (pedagoški), *Lepa kot slika* (pedagoški in andragoški), *Kdo sedi okoli domačega ognjišča?* (umeščen med redne programe Narodne galerije in se izvaja za srednješolce) pa so vezana na stalno zbirko Narodne galerije in se tekom leta ponavljajo. Vsi ti (tematsko različni) programi delujejo po načelu inkluzivnosti, aktualizacije, pogovora, dostopnosti, interdisciplinarnosti ter povezovanja etnoloških in antropoloških vsebin z umetnostjo. V njihovo izvajanje vključujem tudi tipno sliko. Naj poudarim, da se vedno znova izkaže, da je vsem obiskovalcem vseč vključevanje različnih čutov, predvsem možnost dotikanja predmetov.

Priporočila za delo z ranljivimi skupinami v muzejih in galerijah najdemo tudi v priročniku *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso* (Skupnost muzejev Slovenije 2009). Možnosti za tipno zaznavanje v muzeju so raznolike. Uporabo tipnih predmetov moramo z vidika zaznavnih, komunikacijskih in intelektualnih potreb muzejskih obiskovalcev, zlasti obiskovalcev s posebnimi potrebami, podpreti, kolikor je le mogoče. Predmete, katerih informacije so primarno vezane na vid in jih z rokami ne moremo raziskati, tipno reproduciramo (Lipec Stopar, Bračun Sova, Vodeb 2009: 30).

Inkluzivni programi se izvajajo ob najavi ali pa ob določenih terminih, skupine obiskovalcev pa so demografsko zelo raznolike. Ob tem se je izkazalo, da je t. i. ranljive skupine zelo težko pritegniti in pripraviti do obiska galerije, toda po drugi strani je treba priznati, da za senzorno ovirane obiskovalce dolga leta v stalni zbirki praktično ni bilo nič vsebinskega na voljo, niti se jih ni ciljno vabilo. Zaradi tega zasuka čez noč ni bilo mogoče pričakovati, a se razmere vseeno spreminjajo.

Tipna slika

V Narodni galeriji so na Ta veseli dan kulture, 3. 12. 2014, stalno zbirko dopolnili s tipno prilagoditvijo slike portreta Luize Pesjakove (ki jo je okoli leta 1855 naslikal Michael Stroj). Pri poteku izdelave tipne slike sem sodelovala tudi zaposlena na projektu, Barbara Kotnik. Pogovor ob eksponatu v muzeju je nenadomestljiv v primerjavi s pogovorom ob reprodukciji, saj se v muzeju srečujemo z avtentičnimi (izvirnimi) predmeti (Bračun Sova 2013: 3). Pogovor ob eksponatu pa lahko vsekakor dopolnimo z reprodukcijo ali replikami posameznih segmentov umetnine, ki jih lahko obiskovalci vzamejo v roke in jih поблиže spoznajo.

Tipna prilagoditev slike je v zbirki umeščena pred original, v pomanjšani velikosti, v formatu, ki je primeren za slepe in slabovidne obiskovalce. Pult, na katerem je tipna slika, je dostopen tudi za obiskovalce na invalidskem vozičku, naklon pulta pa omogoča boljši položaj rok pri spoznavanju slike. Avtorica tipne

slike, Tjaša Krivec, je pri izdelavi uporabila inovativen pristop UV laserskega tiska, s katerim je ustvarila šest različnih tipnih tekstur, ki ponazarjajo ključne elemente potreta Luize Pesjakove. Končne texture je pomagala določiti manjša skupina slepih, ki je tipno sliko testirala v procesu nastajanja.

Tipna slika je dopolnjena z legendo šestih tekstur in legendo treh vzorcev blaga, ki so vidni na originalu (svila, pliš in krzno), na pultu je pritrjena veržica z lorjonom, ki je replika tistega, ki je naslikan na originalu in služi tudi kot povečevalno steklo za slabovidne obiskovalce. Opis tipne slike je na voljo v brajici, povečani pisavi, angleškem prevodu in v zvočni obliki.

222

Umestitev tipne slike v stalno zbirko Narodne galerije omogoča večjo dostopnost do umetnin tudi slepim in slabovidnim obiskovalcem, izkazuje pa se, da je zanimiva za prav vse obiskovalce. Opisi v brajici za marsikoga, predvsem za mlajše obiskovalce, pomenijo prvi stik s pisavo za slepe, kar kaže na zelo pomemben širši vzgojno-kulturni element.

Fizična dostopnost

K vsebinski dostopnosti programov sodi seveda tudi fizična dostopnost, rezultat analize le-te se nahaja v smernicah, ki smo jih pripravili zaposleni na projektu (Smernice 2014). S pomočjo analize obstoječega stanja sem pridobila tudi izhodišče za pripravo predlogov za fizične prilagoditve. S fizično dostopnostjo dejansko omogočamo obiskovalcu nemoten vstop in gibanje po prostoru, z vsebinskimi prilagoditvami pa mu ponudimo doživljanje umetnin na najoptimalnejši način.

Doslej sem realizirala namestitve kontrastnih in taktilnih trakov na stopnice, ki slepim in slabovidnim obiskovalcem omogočajo boljši dostop. V Narodni galeriji pa so ravno v času izvajanja projekta in ob prenovi pred glavnim vhodom za obiskovalce namestili klančino (pred tem je bila klančina pri stranskem vhodu).

Delo bibliotekarke – pripravnice

Delovno mesto bibliotekarke v omenjenem projektu pomeni specifično dinamiko dela, saj sva se na področju bibliotekarstva usposabljali samo dve osebi, v najinem programu usposabljanja pa je bil poudarek predvsem na bibliotekarskem usposabljanju, ki je precej zahtevno, obsežno in dolgotrajno.

Knjižnice kot inštitucije imajo vlogo agenta, ki naj zagotavlja vsem uporabnikom dostop do informacij in informacijskih servisov (Lipinski 2002: 114–115). Svojo vlogo v knjižnični dejavnosti kot javni službi vidim predvsem v zagotavljanju dostopa do knjižničnega gradiva kot tudi v ozaveščanju o vseh (potencialnih) uporabnikih knjižnic. Pri tem je ključno, da se zavedamo, da imajo (tudi specialne) knjižnice “v življenju uporabnika s posebnimi potrebami združevalno vlogo, saj mu olajšajo sodelovanje v družbi” (Starman, Južnič, Žagar 2011: 65).

Glede informacijske dostopnosti pa je še posebej pomembna vsebinska obdelava knjižničnega gradiva. Ob primerni uporabi gesljenja je gradivo tako najdljivo v slovenskem vzajemnem katalogu, z uporabo kontroliranih seznamov gesel, ki ga uporablja posamezna inštitucija za opis svojega gradiva, pa je še bolj natančno najdljivo v lokalnem katalogu. V lokalnem katalogu Narodne galerije, ki se v vsebinski obdelavi osredinja predvsem na same umetnike in razstave, sem tako dodatno geslila več kot 1100 enot gradiva.

Dodatno večanje (informacijske dostopnosti) gradiva vidim predvsem v pridobitvi dovoljenja za katalogizacijo monografskih publikacij, kar je tudi predvideno za obe bibliotekarki, zaposleni na projektu. Pomembno se mi zdi tudi ozaveščenje o vseh uporabnikih knjižnice in obratno, tudi o obstoju specialnih knjižnic, ki so splošni javnosti slabo poznane.

223

Uresničevanje načela enakih možnosti za vse uporabnike vsake knjižnice lahko storijo knjižnice in knjižničarji sami z večanjem fizične dostopnosti gibalno oviranim kot tudi z večjo ozaveščenostjo o pripomočkih za senzorno ovirane oz. nabava letih za prostore knjižnice (Smernice 2014: 160–164). Veseli me, da bo v kratkem izšla tudi publikacija *Smernice za dostop do knjižnic za uporabnike z oviranostmi – kontrolni seznam* (Irvall, Nielsen 2014), ki bo pri uresničevanju tega načela prišla zelo prav. Letos junija mineva dve leti od sprejetja Marakeškega sporazuma, ki omogoča lažji dostop do objavljenih del ljudem z okvaro vida ali drugo oviro pri branju², zato je potrebno sprejeti “zakone, ki dovoljujejo izjeme pri avtorskih pravicah za zagotavljanje dostopa do informacij” (Kavanagh, Christensen Sköld 2010: 25).

Lahko bi začeli z uresničevanjem načela univerzalnega oblikovanja (universal design), pri katerem pri “načrtovanju prostorov in storitev za ljudi izhajamo iz zamisli, da mora biti en prostor in ena storitev organizirana tako, da ustreza raznolikim potrebam ljudi” (Kačič, Završek 2013: 4).

Če želimo, da je knjižnica dostopna uporabnikom s posebnimi potrebami, je potrebno preveriti, ali so spletne strani, katalogi in baze podatkov prepoznavni za bralnike zaslonov, ali je dostopno gradivo v obliki, ki bo dostopna za uporabnike s posebnimi potrebami in ali so vse tiskane publikacije dostopne tudi v drugih oblikah (npr. v brajici, elektronski obliki ali v povečanem tisku) (Burgstahler 2008).

Pri praktičnem vključevanju študentke bibliotekarstva v okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* v Narodni galeriji so bile ponovno izpostavljene fizične ovire (npr. neustrezni sanitarni prostori v upravni hiši, nerodna vrata za vstop v upravno hišo in sanitarne prostore, ne najbolj ustrezna tla (preproga)), ki pa so bile v določeni meri tudi eliminirane, tudi po zaslugi konzultantke. Poleg zgoraj omenjenih pripomočkov za osebe s posebnimi potrebami bi bilo dobro, če bi bil zvonec pri upravnem vhodu postavljen nižje, saj ga oseba na vozičku ne more doseči. Morda bi bilo dobro razmisliti o načinu, kako bi dosegli, da bi bila klančina manj spolzka³. Sam prostor knjižnice je dostopen

² Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired, or Otherwise Print Disabled

³ Kar se dogaja npr. v primeru dežja ali snega.

osebam z invalidskim vozičkom, prav tako je dostopno tudi čitalniško mesto. V knjižnici sta sicer na voljo dve povečevalni lupi. Do sedaj je pet publikacij, ki jih je izdala Narodna galerija, dostopnih v elektronski obliki⁴. Pohvalna je dosedanja digitalizacija hemerotečnega gradiva (dostopna preko elektronskega klipinga v zadnjih 11 letih). Ena od možnosti za povečanje dostopnosti bi bila npr. tablice zaposlenih, na kateri bi bila z velikimi črkami označena njihova imena. Za boljšo orientacijo vseh bi lahko izdelali legendo o načrtu knjižnice. Na spletni strani knjižnice bi lahko objavili odpiralni čas knjižnice, ki bi ga v določenih primerih lahko prilagodili zunanjim uporabnikom, in izjavo, da se posvečajo (večji) dostopnosti knjižnice in knjižničnega gradiva.

224

Pomemben vidik glede dostopnosti je primerna teoretična in praktična usposobljenost specialnega knjižničarja za pomoč uporabnikom iz ranljivih skupin. Neko osnovno znanje o načinih prilagajanja knjižničnih in informacijskih storitev si bibliotekar pridobi že med študijem, vendar ga mora še dopolniti in stalno nadgrajevati. Za to ima več možnosti, v okviru delavnic (organizira NUK), strokovnih srečanj in preko strokovne literature (Starman, Južnič, Žagar 2011: 64–66). Strinjam se, daje pomemben prispevek na tem področju Novomeška deklaracija (Kakovostno 2005), ki spodbuja k bolj aktivnemu delovanju bibliotekarjev (splošnih knjižnic) z uporabniki s posebnimi potrebami. Muzejska knjižnica sicer spada med specialne knjižnice in je v prvi vrsti namenjena ožjemu krogu uporabnikov (kustosom), a tudi drugim, predvsem študentom in raziskovalcem. A bibliotekarji specialnih knjižnic smo neke vrste čuvaji znanja, ki moramo osebam s posebnimi potrebami “omogočiti dostop do čim večje količine gradiva in čim širšega obsega storitev” (Kavanagh, Christensen Sköld 2010: 28).

Zaključek

Na podlagi doslej pridobljenih izkušenj bi v Narodni galeriji vsekakor predlagali širši nabor tipnih predmetov, predvsem pa več taktilnih replik v stalni zbirki, ki bi bile obiskovalcem na voljo za samostojno spoznavanje in uporabo, več andragoških veččutnih dejavnosti, ki bi bile del rednih programov, predvsem pa redna izobraževanja vseh zaposlenih, zlasti tistih, ki delajo z obiskovalci, o različnih potrebah vseh obiskovalcev. Usposabljanja vseh zaposlenih za delo z uporabniki s posebnimi potrebami bi morala biti stalni del njihovega profesionalnega razvoja. Ob tem pa je potrebno omeniti, da nobeno dodatno usposabljanje ne bo koristilo, če zaposleni (v knjižnici, muzeju idr.) nima občutka za delo z ljudmi iz ranljivih skupin. Če pa ga ima, mu usposabljanje lahko le koristi, saj temu občutku doda še razumevanje in znanje, kaj in kako doživljajo osebe iz ranljivih skupin (Starman, Južnič, Žagar 2011: 82, 84).

Izkušnje kažejo, kako zelo je pomembno, da tudi oblikovalci razstav upoštevajo standarde dostopnosti in jih sprejemajo kot izziv znotraj izražanja lastne kreativnosti. Tudi v muzejskem in galerijskem prostoru moramo stremeti

⁴ <<http://www.ng-slo.si/si/o-narodni-galeriji/publikacije>, na voljo na iBookstore in/ali Amazon>

k temu, da se vsak človek med drugimi počuti kot enak in enako pomemben ter da ima možnost spoznati kulturno dediščino, na kar navsezadnje apelira tudi Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (Zakon 2010), ki spodbuja in obvezuje muzeje in galerije, da izboljšajo vse vrste dostopnosti ranljivim skupinam (otroci, starejši in osebe s posebnimi potrebami). Hkrati jim nalaga, da jim v petih letih po uveljavitvi zakona prilagodijo stavbe, razstave in druge dejavnosti.

Vendar ni le zakon tisti, ki narekuje prilagoditve. Glede na javno službo, ki jo muzeji in galerije izvajajo, upava, da želji po predstavitvi ne svojih, temveč naših umetnin in muzejskih predmetov vsem in vsakomur botrujeta tudi duh in zavzetost ustanov. Dediščina je od vseh in za vse. To je bistvo, ki je včasih žal nevidno tistim, ki gledajo le z očmi.

VIRI IN LITERATURA

BRAČUN SOVA, Rajka

2013 Učenje kot “resna igra”: muzej – pomemben partner v šolskem sistemu. *Šolski razgledi* 64, št. 11, str. 3. Dostopno tudi na: <<http://www.solski-razgledi.com/clanek.asp?id=4063>> [17. 6. 2015].

BURGSTAHLER, Sheryl

2012 Equal access: universal design of libraries. Washington: DOIT. <<http://www.washington.edu/doit/equal-access-universal-design-libraries>> [2. 6. 2015].

IRVALL, Birgitta; NIELSEN, Gyda Skat

2014 *Access to libraries for persons with disabilities: checklist*. The Hague: IFLA. <<http://www.ifla.org/publications/ifla-professional-reports-89>> [2. 6. 2015].

KAČIČ, Marino; ZAVIRŠEK, Darja

2013 Marakeški sporazum odpira pot do zakonite kopije objavljene literature. *Rikoss* 12, št. 4, str. 3–5. <http://www.zveza-slepkih.si/rikoss/clanki/marrakeski_sporazum_2013.pdf> [2. 6. 2015].

KAKOVOSTNO

2005 Kakovostno preživljanje prostega časa: splošna knjižnična pravica “Novomeška deklaracija”. *Knjižničarske novice* 15, št. 10, str. 2. Dostopno tudi na: <<http://www.nuk.uni-lj.si/knjznicarskenovice/pdf/oktober2005-priloga1.pdf>> [3. 6. 2015].

KAVANAGH, Rosemary; CHRISTENSEN SKÖLD, Beatrice (ur.)

2010 *Knjižnice za slepe v informacijski dobi: razvojne smernice*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.

KUHAR, Roman

2009 *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

LIPEC STOPAR, Mojca; BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta

2010 *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.

LIPINSKI, Tomas A. (ur.)

2002 *Libraries, museums, and archives: legal issues and ethical challenges in the new information*. Maryland, London: The Scarecrow Press.

PREININGER, Kristina

2007 Videti, okušati, tipati, vohati, okusiti umetnost: prispevek k razvijanju specifičnih metodičnih pristopov v zbirkah Narodne galerije. V: *IV. skup muzejskih pedagogov Hrvatske s mednarodnim sodelovanjem*. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, Sekcija za muzejsku pedagogiju i kulturnu akcijo. Str. 135–142.

SMERNICE

2014 *Smernice za izvajanje projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. <http://www.dostopnost.eu/sites/default/files/Smernice_izvajanje_projekta_končna_0.pdf> [5. 6. 2015].

STARMAN, Adrijana Biba; JUŽNIČ, Primož; ŽAGAR, Drago

2011 Pomen izobraževanja in usposabljanja bibliotekarjev za delo z uporabniki s posebnimi potrebami. *Knjižnica* 55, št. 2-3, str. 63-86.

ZAKON

2010 Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI). *Uradni list Republike Slovenije* 20, št. 94, str. 14535-14541. <<http://www.uradni-list.si/1/content?id=100876>> [16. 6. 2015].